

DOBOS ÉVA

José Rizal

ÍRÓI ARCKÉP

BUDAPEST

Z-füzetek/44

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

© Dobos Éva

Letölthető:

José Rizal

Egy fénykép van előttem. A felvétel helye: a Bagumbayan-mező, a kivégzések színtere Manilában, a Fülöp-szigetek fővárosában. Időpont: 1896. december 30., néhány másodperccel reggel 7 óra előtt. Egy közepmagas fiatal férfi áll háttal a kivégzőosztagnak. Az „árulók” büntetése ez: nem adatik meg nekik, hogy szemtől szembe várják a golyót, hátulról éri őket a lövés, s ők arccal hullanak a porba. A férfi sötét öltönyt, fehér inget, nyakkendőt, fekete cipőt és keménykalapot visel. A háttérben elegáns, kalapos hölgyek, urak. Spanyolok és kormányhű filippinek. Háta mögött filippin kivégzőosztag áll tüzelésre készen, a filippinek mögött pedig egy sor spanyol katona, hogy az előbbieket helyére lépjen, ha azok netán nem tennének eleget kötelességüknek. E pillanatot örökítette meg a fotográfus. Talán még hallotta is, amint a feketekalapos kis ember azt mondja: „Consummatum est”.

Néhány másodperccel később eldördül a sortűz. A fiatalember teste, immár golyóktól eltaláltan, a nézősereg ámulatára, különös módon megpördül a levegőben, majd háttal zuhan a földre, arccal a nap felé. Ez az ember tudta, hogy utolsó cselekedetének szimbolikus jelentősége van, hogy halála nem a vége, hanem a kezdete valaminek, ezért nem hullhatott arccal a porba. Ezért készült erre a halálra már évekkal a sortűz eldördülése előtt, s azért, mert nem voltak kétségei afelől, milyen vég vár rá.

Így tett pontot 35 éves korában, egy végső, óriási erőfeszítéssel – anatómiai tudása és kardvívói tapasztalatai alapján előre kikísérletezve a fordulathoz szükséges egyensúlyi helyzetet –, egy nem mindennapi élet után, ez a nem mindennapi fiatalember, a *Noli me tangere* és *Az összeesküvés (El Filibusterismo)* című regények szerzője, a Fülöp-szigetek forradalmi mozgalmainak szellemi atyja, az Európa-szerte ismert szemorvos, a filozófia doktora, költő, író, festő, szobrász, néprajztudós – José Rizal.

A kivégzést megelőző per komédia volt. Sehol egy bizonyíték, sehol egy konkrétum. Felségárulás, és a spanyol uralom elleni lázadás volt a vád. Maguk a vádlók tudták a legjobban, hogy a kirobbant felkelésben Rizal nemcsak hogy nem részes, de éppenséggel ellenezte azt. És mégis: a felkelők Rizal nevével ajkukon indultak csatába a gyarmattartó spanyolok ellen, s akarta, nem akarta, az ő szelleme lobbantotta lángra a szikrát, az ő írásai – köztük az említett két regény – érlelték a forradalmat, mely véget vetett az 1521 óta tartó spanyol uralomnak.

Az első spanyolokkal, akik megvetették lábukat a Fülöp-szigeteken, megjelentek az első szerzetesek is, az Ágoston-rendieket később ferencesek, jezsuiták, majd Domonkos-rendiek követték, a hódítással párhuzamosan ment végbe a hittérítés, s a szerzetesrendek kezdettől fogva magukhoz ragadták a hatalmat a közigazgatásban is. A hatalom formálisan a spanyol uralkodót gyarmatainak képviselő főkormányzó kezében volt, gyakorlatilag azonban az ország gazdasági, politikai, szellemi életét egyaránt a szerzetesrendek irányították, s a három évre megbízott főkormányzók rendszerint vakon rábízták magukat az országot, úgymond, jobban ismerő tanácsadóikra. A szerzetesek rémuralmának semmi sem vetett hát gátat, s azok mind gátlástalanabbak is lettek az általuk megvetően „indusoknak” titulált bennszülöttek kiszipolyozásában, a lakosok szellemi és erkölcsi lezüllesztésében. Jaj volt annak a főkormányzónak, aki szembe mert szállni velük. Hogy egy kirívó esetet említsünk, egy ízben, a XVII. században, egy főkormányzót a szerzetesek álmában megbilincseltek, elraboltak, egy föld alatti börtönben két évig fogva tartottak, végül száműzték – a tengeren halt meg. A filippinek még a jobbérzésű főkormányzóktól is aligha várhatták sorsuk jobbra fordulását. Rizal első regényében, a „*Noli me tangere*”-ben, amely magyarul *Ne nyúlj hozzám* címmel jelent meg (1972, Zrínyi Katonai Kiadó), így beszél erről az egyik szereplő, Tasio, a filozófus:

„... Ha netán valamely magas beosztású személyiségnek támadnak nagyszabású és nemes gondolatai, miközben a háta mögött bolondnak tartják, efféle beszédeket hallhat: Excellenciád nem ismeri az országot, excellenciád nem ismeri az indusok természetét, excellenciád romlásba fogja őket dönteni, excellenciád jól tenné, ha megbízna ebben meg abban az illetőben. Minthogy pedig őexcellenciája valóban nem ismeri az országot, (...) ráadásul neki is vannak hibái és gyöngeségei, mint minden embernek, hagyja magát meggyőzni. Az is eszébe jut őexcellenciájának, hogy sok izzadságába s még több szenvedésébe került e poszt megszerzése; hogy megbízatása csak három évig tart; hogy öreg-szikes ideje nem holmi szélmalomharcon törnie a fejét, hanem a jövőfén: egy palotácska Madridban, egy házikó falun, s egy jó kis életjáradék, hogy fényűzően élhessen az udvarban, íme, ezt kell megtalálnia a Fülöp-szigeteken. Ne kívánjunk csodákat, ne kívánjuk, hogy az ország javára törekedjék az idegen, aki csak

azért jött, hogy megcsinálja a szerencsáját, s azután továbbálljon.”

Ebben a szerzetesek igazgatta feudális rendőrállamban született José Rizal 1861. június 19-én, Luzon szigetén, Calamba városkáján. Apja, Francisco Mercado, köztisztviselőként álló földbérlő, kinek maga építette emeletes házában – Calamba legszebb házában – gyakorta vendégeskednek spanyol tisztviselők és csendőrtisztek is, ki tizenegy gyermekét mélyen vallásos szigorral neveli, s aki mindazonáltal – lévén filippin-kínai félvér – a spanyolok számára csak egy „indus”. S ez a tekintélyes, büszke ember, akit elégedetté tesz, hogy a spanyolok csaknem egyenrangúként beszélnek vele, néhány év múlva földönfutóvá, üldözötté lesz, házát lángok emésztik el. Rizal anyja pedig, a régi nemesi családból származó, matematikával és irodalommal foglalkozó, művelt, üzlethez értő Teodora Alonso, ez a nem mindennapi asszony, aki Itálián éppen azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy bennszülött létére túlságosan jól beszélt spanyolul, néhány év múlva, holmi koholt váddal börtönbe vették majd, ám előbb, megaláztatásaként gyalog vezetik végig a tartományon, a húsz mérföldnyire levő börtönig. A börtönben elveszíti szemevilágát – talán éppen ez indítja fiát arra, hogy Európában szemsebészetet tanuljon.

A fiatal Rizal a jezsuiták manilai kollégiumában, az Ateneóban tanult, tanárai között tudós férfiak is voltak, néhányukkal Rizal élete végéig polémikus, ám baráti viszonyban állt. A jezsuiták – nem lévén birtokaik, jövedelmeik – nem a dominikánusokhoz, Ágoston rendiekhez, ferencesekhez hasonló erőszakos módon kívánták befolyásukat kiterjeszteni, hanem afféle ellenzékként az előbbieket otromba módszereivel szemben, a filippin ifjúság legjavát igyekeztek megnyerni maguknak igényes, korszerű oktatással. 1773-ban betiltották és kiűzték a Jézus társaságot a Fülöp-szigetektől. 1852-ben visszatérhettek, de nem kapták vissza birtokaikat és jövedelmeiket. Nem fűződött hát anyagi érdekük hatalmuk fenntartásához. Az *összeesküvés* című regényből szemléletes képet kapunk a szerzetesek vezette iskolák nyomorúságos bifláztatásáról, ám, hogy ne tévedjünk a jezsuiták érdemeit illetően sem, ismét a filozófus Tasiót idézzük:

„Mi itt a Fülöp-szigeteken legalább három évszázaddal kullogunk a szekér mögött: épp csak, hogy kezdünk kikecmeregni középkorból; ezért lehetséges, hogy a jezsuiták, akik Európában a visszahúzó erőt jelenük, innen nézve a haladás képviselőinek látszanak; hazánk nekik köszönheti a születőben levő természet tudományos oktatást...”

Rizal szellemi fejlődésére nagy hatással voltak az 1872-es cavitei események, kiváltképp pedig José Burgos atya alakja és eszméi. Burgos atya volt a filippin papság követeléseinek fő szószólója. Az 1868-as rövidéletű spanyol köztársaság létrejötte a Fülöp-szigeteken is érezte hatását. Új eszméket hirdető könyvek és újságok érkeztek a szigetekre, s felbukkantak Európában ja filippin diákság első csoportjai. 1870-ben visszaállították a monarchiát Spanyolországban, s a filippinek csakhamar a bőrükön érezhették, mit jelent ez. A restauráció első intézkedései közé tartozott, hogy megtiltották a filippin papoknak a misézést. A filippin papság jogkövetelése fontos politikai kérdés volt, egyfajta ön-t állóságra való törekvés az idegen szerzetesek bámulatosan kiépített, korántsem csupán egyházi teendőket ellátó szervezetével szemben. 1872-ben spontán felkelés robbant ki Cavitében, melyet hamarosan vérbe fojtottak, ám ez jó ürügyet szolgáltatott a spanyol hatóságoknak, hogy egy állítólagos kormányellenes összeesküvés leleplezése címén megszabaduljon azoktól az értelmiségiektől, akik gondot okoztak a szerzeteseknek. Sokukat száműzték, a három legveszedelmesebbnek nyilvánított papot pedig, José Burgos, Mariano Gómez és Jacinto Zamora atyákat – az

ő emléküik előtt hajt fejet Rizal Az összeesküvés első lapjain – kivégezték.

„Mariano GOMEZ (85 éves)

José BURGOS (30 éves)

Jacinto ZAMORA (35 éves) papok emlékére, akiket 1872. február 28-án végeztek ki a Bagumbayan-mező vesztőhelyén.

*

Az egyház nem volt hajlandó megfosztani benneteket papi címetektől, tehát egyszersmind kétségbe vonta a büntényt, mellyel vádolnak; a kormány titokzatos homályba burkolta ügyeteket, miáltal azt sugallta, hogy holmi fatális, pillanatnyi eltévelyedés történt, az egész Fülöp-szigetek dicsőítéi emléketeket, s benneteket mártíroknak nevez, ami arra vall, hogy a legkevésbé sem tart titeket bűnösöknek.

Addig is tehát, míg nem bizonyosodik be világosan a cavitei zavargásokban való részvételek, lettetek légyen hazafiak, vagy sem, dédelgettetek bár ábrándokat az igazságról, ábrándokat a szabadságról, vagy sem, jogom van hozzá, hogy munkámat nektek, ama rossz áldozatainak ajánljam, amely ellen küzdeni igyekszem. S amíg arra várunk, hogy Spanyolország egy napon visszaadja becsületeteket, és ne helyeselje halálotokat, hadd szolgáljanak ezek a lapok kései, hervadt levélkoszorúként jeltelen síroton, azoknak pedig, akik nyilvánvaló bizonyíték híján támadják emléketeket, tapadjon kezükre véretek foltja!”

J. RIZAL

Ugyanazon a helyen végezték ki őket, a Bagumbayan-mezőn, ahol később e könyv szerzőjének vére omlott.

A Cavite és a Burgos neveket – sok filippin otthonhoz hasonlóan – Francisco Mercado házában is tilos volt kimondani. Az állítólagos összeesküvés részleteit homály fedte, s tanácsos volt a dologról minél kevesebb szót ejteni. Rizal, fivére, Paciano révén – aki a kivégzett Burgos atya legkedvesebb tanítványa, jó barátja, egyetemi évei alatt manilai házában lakója volt – úgyszólván első kézből szerzett tudomást a történetekről.

Paciano Mercado is megérdemli, hogy figyelmet szenteljünk a háttérben szerényen meghúzódó alakjának. Hogy öccséből az lett, ami lett, abban nem kis része van az ő önmegtágadó, önfeláldozó segítségének. Az Ateneo után Rizal Az összeesküvés című regényében is szereplő, dominikánus irányítású Szent Tamás egyetem orvosi fakultásán végzett néhány évet; az egyetemi óra leírását e regényben bizvást önéletrajzi jellegűnek tekinthetjük, s mindjárt megértjük, miért érezte úgy, hogy Európában kell tovább képeznie magát. Európai útja előtt titkos szövetséget kötött fivérével. Mai szemmel talán romantikusnak tűnik ez a vérszerződéssel is megerősített esküvés, a spanyoloktól örökölt fülöp-szigeteki hagyományok szerint azonban igen természetes volt. A szerződés értelmében életüket a Fülöp-szigetek ügyének szentelik, s hogy az ifjabbik testvér minél szabadabban tevékenykedhessék, fivére magára vállalta, hogy ő gondoskodik a családról, öccsének európai útjához s minden egyéb teendőjéhez anyagi háttérrel biztosít, mi több, a házasságról is lemond, hogy az ne vonja el feladatának teljesítésétől. Rizalnak mindhalálig hú szövetségese, anyagilag szinte erején felüli

támogatója marad, üldöztetést és iszonyú kínzatosokat, kis híján kínhalált vállal öccséért, s annak kivégzése után fegyverrel folytatja a Rizal által megkezdett harcot.

Még egyvalamiről szót kell ejtenünk, mielőtt elkísérjük a fiatal Rizalt európai útjára, s ez nem más, mint egy tragikus szerelem kezdete, egy Rizal-regénybe illő szerelemé, s valóban, Leonor Rivera alakját a *Noli me tangere* María Clarája tette halhatatlanná, csakhogy a regény megírásakor Rizal még nem élte meg a regényében megírt tragikus fordulatot, amely majd tulajdon életében is bekövetkezik, méghozzá igen hasonlóan. S noha nem is ez az egyetlen ilyen „látnoki” mozzanat Rizal életében, nincs ebben semmi rendkívüli, semmi természetfölötti. A sors, amit vállalt, s amit hősei vállaltak, kijelölte útjukat, s azt, ami az út végén vár rájuk. Ezt a véget előre megálmodni – akár a kivégzés előtt tizenhárom évvel ugyanazon a napon is – tűnjék bármilyen misztikusnak, talán csak egyszerű tisztánlátás.

„Madrid, 1803. január 1.

Két napja, azaz december harmincadikán, iszonyatos rémálom volt, amelybe kis híján belehaltam. Azt álmodtam, hogy egy színészt utánozok, aki meghal a színpadon, s közben tisztán éreztem, hogy nem kapok levegőt, s hogy minden erőm elhagy. Aztán elsötétült előttem a világ, sűrű homály borult rám s halálfélelem kerített hatalmába. Kiabálni akartam, és segítséget kérni Antonio Paternótól, mert éreztem, hogy meghalok. Erőtlenül, levegő után kapkodva ébredtem.

(Részlet Rizal naplójából)

Egyedül Paciano tud arról, hogy Rizal Európába készülődik. Leonor Riverától levélben búcsúzik el, amelyet még sok levél követ majd éveken át, ez a különös szerelem ebben a levélváltásban bontakozik ki, a közben felserdülő Leonor és a fiatal Rizal között. Leonor Rivera tizenhárom éves volt, amikor Rizal megismerte, és tizenöt, amikor búcsút vett tőle, hogy azután soha ne lássa többé viszont.

Szüleitől is levélben búcsúzott el, tudván, hogy azok sosem egyeztek volna bele egy európai utazásba, hiszen anyja még az ellen is kétségbeesetten tiltakozott, hogy Rizal Manilába menjen tanulni. „Ne küldd őt Manilába!” – esedezett férjének, Rizal visszaemlékezése szerint. – „Eleget tud. Ha tovább tanul, az lesz a vége, hogy a fejét veszik.” S ez nem az anyai szív előérzete, holmi látnoki prófécia volt, de olyan köztudomású tény, amit az ország egyik legműveltebb asszonya, Teodora Alonso a saját bőrén volt kénytelen tapasztalni. Azok, akiket meghurcoltak, üldöztek, megbélyegeztek, a legtanultabb filippinek közül kerültek ki; a szerzetesek szemében gyanúsak, veszélyesnek tűnt fel minden „indus”, aki – úgymond – túlságosan magasra tört.

Európai útjának első állomása, természetszerűen, az anyaország fővárosa, Madrid volt. A Madridban tanuló Fülöp-szigeteki diákokkal való találkozás lehangoló élmény: amiként a manilai Szent Tamás egyetemen legalább olyan kiábrándítónak tartja a diákok tunya, megalázkodó, nyájszerű viselkedését, mint a cinikus szerzetes-tanárokét, azonképpen keseredik el Madridban, henye, léha életmódot folytató s az egyetemeken javarészt csak bukdácsoló honfitársai láttán. Ez az ifjúság mind a Fülöp-szigeteken, mind Madridban, úgyszólván illusztrálta a gyarmatosítók azon tételét, mely szerint a filippin alacsonyabb rendű faj, s természettől fogva alkalmatlan minden magasabb szellemi tevékenységre. A béketűrő, nyájas bennszülött, aki aligha volna képes önnön sorsának irányítására, s hálásan csókolja a szerzetesek kezét a keresztény civilizáció jótéteményeiért – ez volt Spanyolország elképzelése a Fülöp-szigetek „indusairól”. Ahhoz, hogy bármiféle reformot ki lehessen csikarni hazája számára – vélekedett Rizal

– ezt a szemléletet kell megváltoztatni, e feladatot pedig egy kis élcsapatnak, az Európában tanuló filippin diákságnak kell magára vállalnia, s kinek-kinek személyes példájával is cáfolnia e hamis képet.

Már manilai diákoskodása alatt írott, s a líceum irodalmi pályázatán első díjat nyert, *A filippin ifjúsághoz* című versében azt hangsúlyozta, mennyire fontosak a haza számára a tanult filippin ifjak, s itt beszél első ízben – noha burkoltan, és a Spanyolországnak szóló hálás gesztusok közé ágyazva – a Fülöp-szigetéről, mint lehetséges önálló nemzetről. Egy spanyol költőtől kölcsönvett sort írt mottóként verse fölé, a filippin ifjúságnak címezve: „Növekedj, ó, félénk virág!”, s európai diákévei alatt, miközben személyes példájával mindenkit bámulatba ejtő bizonyítékát adta, miféle szellemi teljesítményre képes egy/ „indus”, sikerült az Európában tanuló diákságból valóságos kis élcsapatot kovácsolnia, melynek legjobbjai – említsük itt meg két fiatal filippin festőművész Juan Luna és Félix Resurrección Hidalgo nevét – harcostársaivá lettek a haza sorsának jobbításáért folytatott küzdelmében. Ő tudta legjobban, mekkora akadályokat kell leküzdenie e több, mint három évszázad óta módszeresen butított, megfélemlített, tunyáságba züllesztett nép fiainak, s hogy mennyire bízott mégis „e félénk virág” szírombontásában, arra sötét tónusú második regényének, *Az összeesküvésnek* szinte egyetlen „fényugara”, a reményvesztettségben az egyetlen kapaszkodó, Isagani, a diák alakja a bizonyosság.

Személyes példájáról csak ennyit: párhuzamosan végezte az orvosi és a bölcsészeti fakultást, és csakhamar az egyetem egyik legkiválóbb diákja lett; különösen kitűnt görög, latin és spanyol irodalomból, valamint héber nyelvből. Memóriáját tudatosan fejlesztette, precíz időbeosztással élt, hogy mindenre jusson ideje, mellesleg képzőművészetet és kardvívást tanult, mindkettőben kiemelkedő tehetségről téve tanúbizonyosságot. Az európai útja során megtanult nyelvekhez később még újabbak csatlakoztak, így élete végéig anyanyelvén, a tagálon kívül a következő nyelveket tanulta meg: spanyol, katalán, francia, olasz, angol, német, japán, holland, portugál, latin, görög, héber, arab, szanszkrit; később, száműzetése alatt egy kezébe akadt regény segítségével megtanult oroszul, tudott valamelyest svéd és kínai nyelven. Szemsebészeti tudását, a madridi orvosi fakultás elvégzése után, a legkiválóbb európai klinikákon, a kor legrangosabb szemészprofesszorai mellett tökéletesítette, először Párizsban, majd Heidelbergben, s hazatérve, a Fülöp-szigeteken afféle csodadoktor hírébe került, akihez messzi földről zarándokolnak a gyógyulást keresők. Európában kapcsolatba lép a kor három jelentős tudósával, Fedor Jagorral, Rudolf Virchow-val és Ferdinand Blumentrittrel. Ez utóbbival életre szóló barátságot köt. Blumentritthez hasonlóan ő maga is tanulmányozza a Fülöp-szigetek történelmét, néprajzát – e téren végzett kutatásai is maradandó értékűek. S hogy mindennek ellenére milyen gyógyíthatatlan sebeket, milyen feloldhatatlan gátlásokat okozott neki az a mód, ahogyan a bennszülötteket a spanyol szerzetesek kezelték, arra tanúság ez a néhány, későbből származó sor:

„Huszonhét éves vagyok, beutaztam a világot, közelről tanulmányoztam a főbb nemzeteket, valamint mindama fajokat, melyek leginkább hozzájárulnak az emberi haladás előbbre viteléhez, beszélem a legfontosabb nyelveket, és mindennek ellenére, én, Font atya és hittestvérei szemében nem vagyok egyéb, csupán egy «közönséges kis meszticecske»

Mindezen tanulmányok, utazásai s az európai kultúra beható tanulmányozása mellett, egy percre sem feledkeznek el fő célkitűzéséről: hogy harcot indítson a filippinek öntudatra ébresztéséért, mintegy felrzza őket tespedtségükből, eléjük tárva

helyzetük pontos korrajzát. Kivált a szerzetesek tevékenységéről akarja lerántani a leplet, egyrészt honfitársai, másrészt a spanyol haladó értelmiség előtt, mintegy első lépésként további tervéhez, a Fülöp-szigetek számára kivívandó reformok eléréséhez. E célt szolgálják a spanyol újságokban, majd a filippin diákok rövidéletű lapjában megjelent cikkei, mely cikkeket levélben juttat el Pacianónak hazájába, Paciano pedig gondoskodik terjesztésükről. Ám e cikkeknel szélesebb körben ható eszközre vágyik, s csakhamar rátalál a megoldásra. A megoldás egy regény. Egy regény, amely az olvasmányos, romantikus történet keretében, a Fülöp-szigetéről széles társadalmi körképet festve, színről színre az olvasó elé tárja a csendőri önkénnyel összefonódott szerzetesi uralom minden rákfenéjét, s kíméletlenül pontos körképet ad egy olyan betegségről, amelynek eleddig a nevét is csak suttogva lehetett kiejteni. Erre utal a regény címe is: *Noli me tangere*: „Ne érints engem” (Jézus szavai ezek Mária Magdolnához), azaz az itt tárgyalt dolgok mindegyike az érinhetetlen témák körébe tartozik. Naplójából kiderül: eredetileg kollektív könyv írására akarta rávenni diáktársait, melyet Madridban publikáltak volna. Diáktársai magára hagyták, elhatározza, hogy regény ír.

Maradjunk az orvos Rizalhoz oly igen illő sebészeti hasonlatnál, s idézzük a könyvhöz írott s a „*Hazámnak*” megszólítással kezdődő, tulajdon előszavát:

„Az emberi szenvedések története említést tesz egy bizonyos rákos daganatról, amely olyannyira rosszindulatú, hogy már a legkisebb érintés is ingerli és igen éles fájdalmakat ébreszt. Nos, hát, valahányszor csak fel akartalak idézni a modern civilizáció közepette, vagy azért, hogy emlékeiddel társalkodhassam, vagy azért, hogy más országokkal hasonlítsalak össze, mindannyiszor efféle társadalmi rákfenével elcsúfítva jelent meg előttem szeretett képed.

Mivel egészséget óhajtok neked, amely egyben a mi egészségünk is lesz, és a lehető legjobb gyógymódra törekszem, azt teszem majd veled, amit a régiek tettek betegeikkel: a templom lépcsőjére fektették ki őket, hogy minden egyes személy, aki kéréssel járul az Istenséghez, orvoslást ajánljon azoknak.

Ezért hát igyekszem híven és kímélet nélkül ábrázolni állapotodat: felhajtom a rosszat leplező fátyol sarkát, mindent, még az önbecsülést is feláldozva az igazságnak, elvégre fiad lévén, magam is a te hibáidban és fogyatékoságaidban szenvedek.

Európa, 1886

A SZERZŐ”

A *Noli me tangere* magyarul is olvasható, ám azok kedvéért, akik nem olvasták, ejtsünk néhány szót a tartalmáról.

Juan Crisóstomo Ibarra, egy jószándékkal és hittel teli, gazdag, jóképű, művelt félvér fiatalember (ősei baszkok voltak) európai tanulmányai végeztével visszatér a Fülöp-szigeteken levő szülőfalujába, San Diegoba, hogy nőül vegye gyermekkori játszópajtását, szerelmét, jegyesét, Tiago kapitány szép leányát, Maria Clarát, s vele vonuljon be az Ibarra-család ősi fészkebe. Felhőtlen boldogságára úgyszólván hazaérkezése első percétől kezdve sötét árnyékok vetülnek; megismeri atyja halálának körülményeit: az igazságos, egyenes jellemű, haladó gondolkodású – a nem utolsósorban igen vagyonos – férfit ellenségei börtönbe vetették, ott is halt meg, s egykori jó barátja, a falu papja, Dámaso atya, még holttestét is kiásatta a sírjából, s a folyóba dobatta. A

falu új papja, Dámaso atya utóda, egy bizonyos Salví atya nevezetű ferences barát lett, sápadt, komor, zárkózott, fanatikus és szemforgató fiatalember, akit a „szent ember” álcája alatt a hús iszonyatos kísértése gyötör: tébolyult szerelemre gyúlt María Clara iránt, s minden módon meg akarta akadályozni annak jövő frigyét Ibarrával. Nem akarta ezt a frigyét Dámaso atya sem, s az olvasó megsejti, miért is imádja a pap olyan atyai szeretettel a leányt, akinek anyja, annak idején, hosszas meddőség után, Dámaso atya jótanácsainak hála, egy igencsak fehér bőrű leány-gyermeknek adott életet. Mind szorosabbra fonódik a hurok a gyanútlan és jó szándékú Ibarra nyaka körül, ő pedig – néhány keserű tapasztalattal, ám még mindig töretlen hittel a jó kormányzóban, és a végső soron jóságos anyában, Spanyolországban –, iskolát készül építtetni, méghozzá egy európai tapasztalatainak alapuló, sokoldalú képzést nyújtó iskolát.

A Noli me tangere filozófusa, Tasio óvja Ibarrát:

„Az ön minden erőfeszítése a parókia falán zúzódik szét, pusztán mert a pap megcsóválta kötélövét vagy megrázta a csuháját; a polgármester bármilyen ürüggyel megtagadja holnap, amit ma engedélyezett; egyetlen anya se engedné fiát iskolába, s akkor minden fáradsága ellenkező hatást érne el. Kedvüket szegné még azoknak is, akik később esetleg nagylelkű vállalkozásokba kezdenének.

Mindent egybevéve – felelte az ifjú –, nem tudok hinni ebben a hatalomban, amit ön emleget, s még ha fölteszem is, hogy így van, akkor is magam mellett tudhatom az értelmes népet, s a kormányt, amely nemes tettekre ösztönzi a népet, nagyszabású elgondolásai vannak, és őszintén törekszik a Fülöp-szigetek javára.

– A kormány! A kormány! – dörmögte a filozófus, a mennyezetre emelve tekintetét. – Bármennyire lelkesíti is a kormányt az ország felvirágoztatásának vágya, a haza és az anyaország javára, bármennyire él is még a katolikus királyok nagyvonalú elgondolásainak emléke egyik-másik tisztségviselőben, magában morfondírozhat fölötte, de a kormány nem lát, nem hall, nem ítél meg egyebet, mint, amit neki látni, hallani és megítélni enged a pap vagy a tartományi rendfőnök. A kormánynak meggyőződése, hogy egyedül órájuk támaszkodhat. Ha fenntartja magát, ez csak azért lehetséges, mert azok fenntartják; ha él, csak azért él, mert engedik, s ha megvonják tőle támogatásukat, egyszerűen összezsújják majd, akár a támasztékát vesztett háború. A kormányt a népfölkelés gondolatával tartják sakkban, a népet pedig a kormány erőivel: ebből aztán egyszerű játék jön létre, hasonló a gyászos helyekre ellátogató ijedős emberek komédiájához: saját árnyékukat kísértetnek vélik, saját hangjuk visszhangját pedig földöntúli hangoknak. Amíg a kormány nem ért szót az országgal, nem kerül ki e gyámság alól –, addig úgy él, mint azok a gyengeelméjű ifjak, akik remegik nevelőjük hangját, közben pedig kegyeiért esengnek. A kormány semmiféle erőteljes jövő országról nem álmodik, kar csupán, a fej pedig a kolostor, s tehetetlensége folytán szakadékból szakadékba hagyja vonszolni magát, árnyá lesz, lény megsemmisül, s gyöngén és tehetetlenül minden dolgát fizetett segéderőkre bizza. Vesse csak össze a mi kormányrendszerünket más országokéval, amelyeket meglátogatott ...

– Ó! – szakította félbe Ibarra. – Ezt kívánni túl sok lenne, érzük be annyival, hogy népiünk láthatóan nem panaszkodik, és nem is szenved, mint más országok népei, ez pedig a vallásnak és a kormányzók jóindulatának köszönhető.

– A nép nem panaszkodik, mert nincs hangja, nem mozog, mert letargiába süllyedt, s ön azt mondja, nem szenved, mert nem látta még, mint vérzik a nép szíve. Eljő azonban a nap, amikor majd meglátja és meghallja, és akkor jaj lesz mindazoknak, akik erejüket a nép tudatlanságára építik, vagy éjszakába süppednek, azt hívén, hogy mindenki alszik! Ha majd a nap fénye az elvetélő árnyékokra tűz, akkor jön a rémisztő viszontválasz – megannyi, évszázadokon át elnyomott erő, a cseppenként lecsapódott

méreg, megannyi elfojtott sóhaj tör majd elő és robban ... Ki fizeti akkor majd meg ezeket a számlákat, a népek időről időre benyújtott számláit, amelyeket a történelem őriz meg nekünk, véres lapjain?

– Isten, a kormány és a vallás nem fogja megengedni, hogy ez a nap eljöjjön! – vágott vissza Crisóstomo, akaratlanul is hevesen. – A Fülöp-szigetek vallásos érzületű ország, és szereti Spanyolországot; a Fülöp-szigetek mindig tudni fogja, mi mindent tesz érte a nemzet. Igaz, vannak túlkapások, vannak hibák, ezt nem is tagadom, de Spanyolország reformok bevezetésén munkálkodik, hogy e hibákat helyrehozza, s terveket sző, minden önzés nélkül.

– Tudom, és ez a legrosszabb. A fentről érkező reformok az alsóbb szférákba érve semmivé válnak, s ebben mindannyian hibásak vagyunk. Vegyük például a gyors vagyonszerzés mohó vágyát vagy a mindenbe belenyugvó nép tudatlanságát. A túlkapásokat semmiféle királyi dekrétum nem hozza helyre, amíg csak valamilyen hatóság nem örködik féltve a rendeletek végrehajtásán, amíg csak szólásszabadságot nem engedélyeznek a zsarnokocskák arcátlanságai ellen: a tervek tervek maradnak, a túlkapások túlkapások, a dolgával elégedett miniszter mindazonáltal nyugodt abban alszik.”

Ibarra ellenségei nem tévedtek. Nemhiába tartották szemmel, nemhiába kértek jelentéseket minden cselekedetéről magas egyházi személyek, az „eretnek” apa európai eszmékkel fertőzött fia veszedelmes, elpusztítandó ellenfélnek bizonyul, s elpusztításáról gondoskodni is igyekeznek a tisztelendő atyák. Salví atya bérgyilkost fogad fel, aki az iskola alapkövének lerakása alkalmából rendezett ünnepségen készül eltenni láb alól Ibarrát, ám mentőangyala, Elias, a társadalom kivetettje, megmenti Ibarra életét. Ellenségei most fondorlatosabb eszközöz folyamodnak: néhány szerencsétlen, elkeseredett embert – a falu urainak áldozatait – a szerzetesek bérence koholt összeesküvésbe ugrat bele, melynek állítólagos vezére Ibarra volna. Ibarrát börtönbe vetik, az elfogott elégedetlenek néhányát halálra kínozzák, másokat száműznek. Ibarra életét ismét Elias menti meg, s Ibarra, menekülőben, még utolszor meglátogatja a hűtlennek és árulónak hitt Maria Clarát. Ekkor tudja meg, hogyan csalta ki Salví atya a gyanútlan leánytól az ő egyik levelét, amelyet a perben felhasználtak ellene.

Salví atya véletlenül rábukkant a leány anyjának Dámaso atyához írt leveleire, melyekből kiderül, hogy Dámaso atya a leány apja. Salví atya felfedte a leány előtt születése titkát, s e levelekért cserébe kérte el Maria Clarától Ibarra régi levelét. Anyja emlékét védelmezte meg hát a leány a bemocskolástól, a levél átadásával. Tiago kapitány egy spanyol fiatalemberhez kényszerítené feleségül, ám ő inkább a zárdát választja. S hogy mi minden esik meg egy ilyen zárdában, az örök titok marad. A zárdában hamarosan felbukkan Salví atya is – eszeveszett szenvedélye immár gáttalanul tombolhat; María Clara hasztalan próbál kitörni a zárdából, most már mindörökre Salví atya kénye-kedvének kiszolgáltatót rabként kell a vastag zárdafalak mögött élnie.

A csónakban menekülő Ibarra után hajtóvadászat indul. A csónakot kormányzó Elias veti magát a vízbe, hogy az üldözőket megtévessze, Ibarra pedig megbújik a csónak aljában. Karácsony estére beszélnek meg találkozózt Ibarra nagyapjának sírboltjánál, a baljós *baliti* fa alatt, melyre egykor Ibarra nagyapja felkötötte magát, s melynek tövében Elias elásta a felgyújtott Ibarra-házból kimenekített vagyont.

S itt szót kell ejtenünk a regény egy másik szereplőjéről, Basilióról, akivel Az *összeesküvés*-ben ifjú orvostanhallgatóként találkozunk. Basilio ekkor még gyermek, egy szegény asszony, Sisa két fia közül a nagyobbik. A fiúk néhány garasnyi fizetségért a sekrestyés keze alatt szolgálnak, aki szadizmusban méltó tanítványa

mesterének, Salví atyának. A kisebbik fiút, Crispint, holmi koholt pénzlopás ürügyén a sekrestyés agyonveri. Basilio a letartóztatástól félvén elmenekül – az állítólagos tolvajlás miatt anyját is meghurcolták a csendőrségen –, szakadékba zuhan, ahonnan egy erdei kunyhóban élő öreg menti ki, s gyógyítja meg a fiút. (Ez az erdő mélyén ekkor még idilli nyugalomban éldogáló család tér vissza *Az összeesküvés*-ben, és válik egy újabb rémtörténet főszereplőjévé: Cabesang Talest, a békés földművest, aki egyházi földet bérel, a szerzetesek adókkal sanyargatják, majd elveszik a földjeit, Tales gyilkossá, majd *tulisánná* válik, lányát, Julit egy pap megerőszakolja, Juli öngyilkos lesz.)

Sisa, a fiúk boldogtalan anyja, mindkét gyermekét holtnak hiszi, s eszét veszíti a fájdalomtól. Mire Basilio gyógyultan visszatér a faluba, anyja már végső perceit éli, s a baljós *baliti* fa tövében, fia karjai közt meghal. Egy halálra sebesült ismeretlen jelenik meg a sírboltnál, s máglyát rakat Basilióval, hogy az elégethesse Sisa holttemét, meg az övét, az ismeretlenét – Elíasét –, aki Ibarrára vár – hiába –, s búcsúzik az élettől:

„Meghalok, anélkül, hogy látnám fölragyogni a hajnalt hazám felett...! Ti, akiknek megadatik majd látnotok, üdvözöljétek. Ne feledkezzetek meg azokról, akik az éjszaka során hulltak el!”

A regény az olvasót bizonytalanságban hagyja Ibatra sorsát illetően, s ez teszi lehetővé Rizalnak, hogy *Az összeesküvés*-ben a holtnak hitt Ibarra a regény egyik legfontosabb és legrejtélyesebb figurájában visszatérjen. *Az összeesküvés* önálló regény, noha azok, akik a *Noli me tangere* Ibarrájának vesztét okozták, tovább élnek benne, itt elsősorban Salví atyára gondolunk, aki különös módon egykori áldozatától retteg.

Rizal a *Noli me tangeré*-t nem titkos terjesztésre szánta, s ennek ékes bizonyítékául, egy példányt a Fülöp-szigetek főkormányzójának, egyet pedig Manila érsekének küldött el. Akárcsak a regény főhőse, Ibarra, bizik abban, hogy ha egy liberális, jó szándékú főkormányzó előtt feltárják az igazságot, az változtatni tud hazája sorsán. S akárcsak másik hőse, a már idézett Tasio, a filozófus, kételkedik is ebben. Mégis, Spanyolországba vetett hite még nem rendült meg, még Ibarrával együtt mondja: „Első a haza, első a Fülöp-szigetek, Spanyolország gyermeke, első a spanyol haza!” Amíg a leghalványabb lehetőséget is látja arra, hogy a liberális spanyol erők meggyőzésével reformokat érjen el hazája számára, addig más eszközökhöz nem akar nyúlni. Az erőszakot korainak, eleve bukásra ítéltnek tartja. Csakhogy ez mégsem ilyen egyszerű. Rizal már ekkor sem egyszerű reformista, noha forradalmárnak sem nevezhetjük. Hősei szüntelenül vitáznak egymással, érvek és ellenérvek csapnak össze, s ezt a vitát José Rizal folytatja önmagával. Elías, aki kapcsolatban áll a *tulisánokkal* – afféle szegénylegények ezek, akik a megaláztatásokat és szenvedéseket megelégedve, a hegyekbe menekültek, csoportokba verődtek, s le-lecsapnak ellenségeikre –, az elnyomottak szószólójául akarja megnyerni Ibarrát. Ibarra elutasítja:

„– Barátom, bármennyire is szeretnék, sem maga, sem én nem tudunk ezen változtatni.

– Egymagunkban, való igaz, semmik vagyunk, de tekintse magáénak a nép ügyét, csatlakozzék a néphez, ne engedje él szavukat a füle mellett, mutasson példát a többieknek, mutassa meg, mit jelent valójában a haza fogalma!

– Amit a nép kér, lehetetlen. Várni kell.

– Várni, mikor a várakozás egyet jelent a szenvedéssel!

– Ha ilyen kéressel fordulnék a kormányhoz, kinevetnének.

– És ha a nép támogatná önt?

– Soha! Én sohasem fogok a sokaság élére állni, hogy erőszakkal csikarjam ki azt, amit a kormány nem tart időszerűnek. Soha! Ha pedig ez a felfegyverkezett sokaság egyszer csak elébem kerülne, a kormány oldalára állnék, s fegyvert fognék a tömeg ellen, mert ebben a csődületben nem ismernék hazámra. Az ország javát akarom, ezért is építetek iskolát. Az oktatás, a fokozatos előbbrehaladás útján keresem az ország fölemelkedését; fény nélkül nincs út sem.

– Harc nélkül viszont szabadság nincs! – felelte Éliás.

– Csakhogy én ezt a szabadságot nem akarom!

– Csakhogy szabadság nélkül nincs fény – vágott vissza a kormányos. – Azt mondja, kevésbé ismeri hazáját, el is hiszem. Nem látja a készülődő harcot, nem látja a felhőt a horizonton? A csata az elméletek síkján kezdődik, hogy azután leszálljon a harcmezőre, amelyet vér fest majd pirosra. Hallom Isten hangját: jaj azoknak, akik ellene akarnak szegülni! Számukra egyetlen sor sem jut a történelem lapjain!

Éliás egészen megváltozott. Ahogy ott állt födetlen mellel, a hold fényében fürdő férfias arcában volt valami rendkívüli. Hátravetette dús fürtjeit, s így folytatta:

– Hát nem látja, hogy minden ébredezik? Évszázadokon át tartott az álom, ám egy napon lecsapott a villám, s ez a villám nemcsak pusztított, hanem életet is hozott magával. Azóta új gondolatok munkálnak az elmékben, s ezek a ma még egymástól elszigetelt gondolatok egy napon Isten vezérlésével egyetlen egésszé forrnak majd össze. Isten nem hagyta cserben a többi népet sem, a miénket sem fogja; a szabadság ügye Isten ügye!

É szavakat ünnepélyes csend követte. A csónak, amelyet a hullámok észrevétlenül vittek hátukon, időközben a part közelébe ért. Elsőnek Elias törte meg a csöndet.

– Mit mondjak hát azoknak, akik önhöz küldtek engem? – kérdezte hangot váltva.

– Már megmondtam. Azt, hogy igen szánakozom helyzetükön, s nem mondhatok mást, csak hogy várjanak, hiszen a rosszon másik rosszai nem lehet segíteni, s nyomorúságunkban mindünknek megvannak a magunk bűnei.”

Egy hónap elteltével, mely hónap alatt Ibarra maga is a társadalom kivetettjévé vált, ismét találkoznak. Ezúttal a végsőig elkeseredett Ibarra beszél így:

Mind egy szálig magam mellé szólítom majd a nyomorultakat, mindazokat, akiknek keblében még férfiszív dobog, azokat, akik önt hozzám küldték ...”

S most Elias feleli ezt:

Az ország, uram, nem szándékozik elszakadni az anyaországtól, nem kér egyebet, csak egy kis szabadságot, jogot és szeretetet. (...) A haza szenved, igen, de még remél, hisz; s csak akkor kel majd föl, ha már elvesztette türelmét” ...

A Berlinben, 1887-ben kiadott regény első néhány száz példánya – a cenzúra kikerülésével – bejutott a Fülöp-szigetekre, és sikere minden várakozást felülmúlt. A példányok kézről kézre járnak, s áruk közben mind magasabbra szökik, a tagálra fordított részletek felolvasásain tömegek gyűlnek össze, az ország lázban ég, s nem csoda:

először olvasnak a filippinek olyan könyvet, amely hitelesen ábrázolja saját sorsukat, s méghozzá a kor legjobb irodalmi színvonalán.

Nem sokkal a regény megérkezése után, a szerző is megjelenik a Fülöp-szigeteken. Új, liberális fő kormányzó ül ekkor a kormányzói székhelyen, s Paciano, aki az elmúlt évek során többször figyelmeztette öccsét, hogy életveszélyes volna hazatérnie, most maga is elérkezettnek látja az időt Rizal hazautazására, hozzátéve: „ha Isten és a csendőrség is úgy akarja”.

Merész dolog volt hazatérni. Rizal nagyon jól tudta, hogy a *Noli me tangere* kötetei – akárha megannyi dinamitrudacska volna. És valóban. Ekkora robbanást irodalmi műritkán idézett elő. A romantikus történet minden mozaikkövében realista elemekből épül fel, valóságos tárháza a szerzetesi és csendőri visszaéléseknek, kegyetlenkedéseknek, csalásoknak és ármányoknak, s bizvást elhíhetjük a szerzőnek, hogy a legapróbb részlet is hiteles tényeken alapszik (lásd: a szerző lábjegyzetét Basilio öccse, Crispin haláláról).

Rizal tudta, mit vállal, amikor hazatért, noha kétségtelen, hogy a liberális Torrero fő kormányzónál valamelyes védelemre számíthatott a szerzetesek dühével szemben. A cenzúrabizottság, élén egy Ágoston-rendi szerzetessel, a könyv azonnali betiltását és a szerző bebörtönzését követeli a fő kormányzótól; az a könyvet be is tiltja, a könyv birtoklását, terjesztését a legsúlyosabban bünteti, a szerzőt illetően azonban beéri annyival, hogy – úgymond – védelmére, testőr gyanánt, állandó kísérőt jelöl ki számára, aki minden lépését ellenőrzi, leveleit elolvassa, terveit kifürkészi. A fő kormányzó finom érzékére és Rizal iránti feltehető rokonszenvére vall, hogy egy kétségkívül nem átlagos spanyol csendőrtisztet jelölt ki e szerepre: egy művelt, európai nyelveket beszélő, művészi hajlamokkal megáldott fiatalembert, akinek van szeme Rizal emberi nagyságához, s aki – alighanem a fő kormányzó sugallatára, ám jóbarátként is – azt tanácsolja Rizalnak, hagyja el az országot, amíg még nem késő. Ezúttal pénze is van az utazáshoz, hiszen hazatérése után megnyitott szemklinikája szépen jövedelmez, orvosi hírneve mind szélesebb körben hódít tért, noha eleinte nem egy betegét elriasztotta, hogy a híres-neves „német doktor” csak egy „indus”.

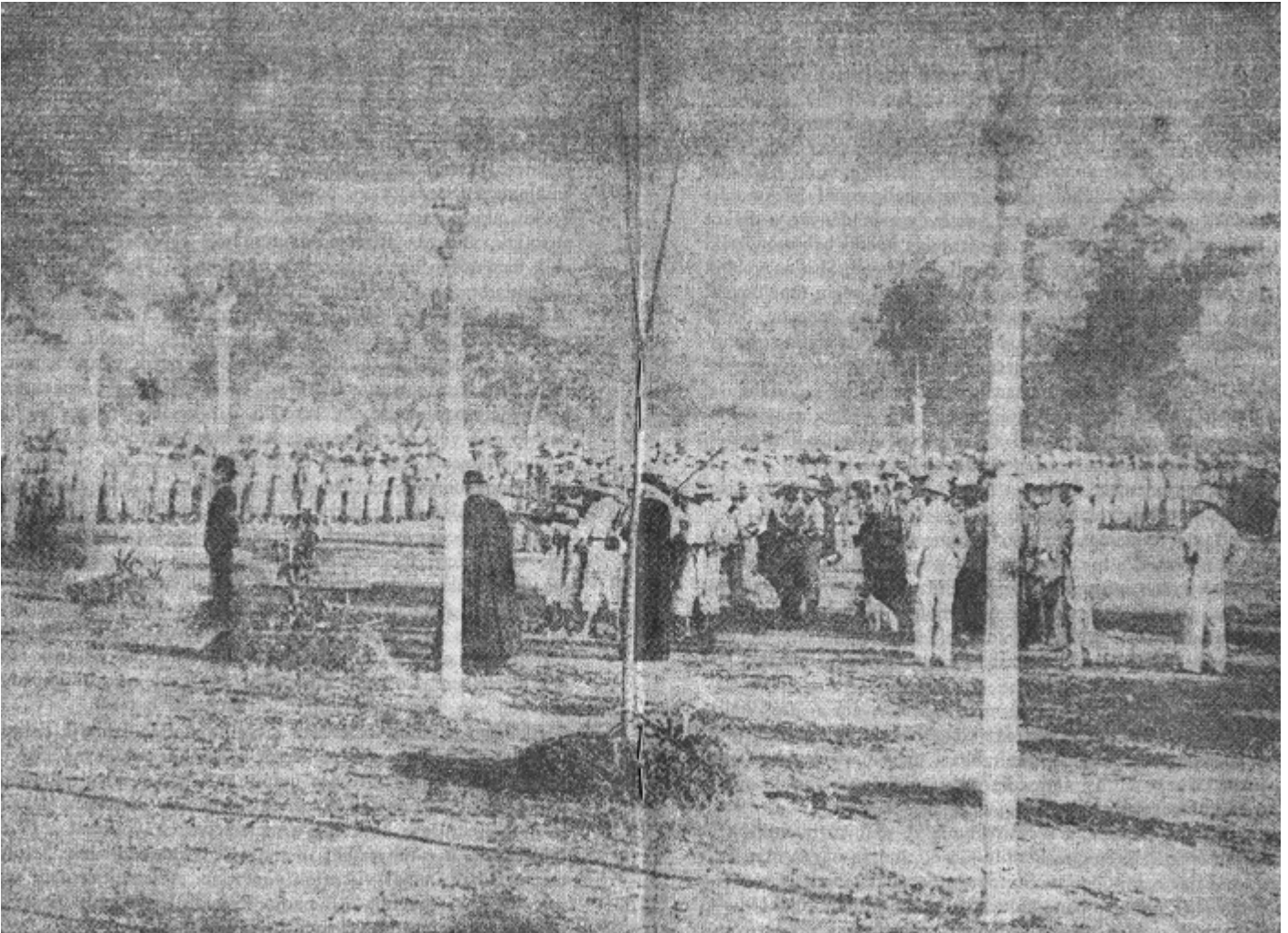
Nem akar elmenni, míg viszont nem látja Leonort. Hazatérve nem találta Manilában a leányt: szülei idejekorán egy másik városba menekítették, s a szigorú szülői őrizet semmiféle találkozást nem tett lehetővé. Amiként a *Noli me tangeré*-ben Dámaso atya szerencsétlenné tette Maria Clarát – úgymond atyai szeretetből –, hogy a leány ne legyen egy üldözött és megbélyegzett férfi felesége, akképpen nyomorították meg szülei Leonor Rivera életét, ugyanezen érveléssel, mert egy „filibuszter” feleségének lenni rosszabb, mint a halál – s ez a halál nem is váratott magára sokáig. Az elmaradt viszontlátás után a szülők gondoskodtak arról, hogy a levelezés, az érintkezésnek ez az utolsó vékony szála is megszakadjon. Rizal leveleit a leány anyja a postán lefogatta, s csak akkor adta át a levélköteget a címzettnek, amikor az már beleegyezett, hogy feleségül megy a számára férjül kijelölt angol vasúti mérnökhöz. A mérnöknek Leonor sohasem beszélt a dolgról, két gyermeket szült neki, s rövidesen meghalt.

Időzzünk el egy kicsit a „filibuszter” szónál, annál is inkább, mert Rizal ezen újabb európai útján írott, második regényének – *Az összeesküvés*-nek spanyol címe: *El Filibusterismo*: a filibuszterizmus.

A „filibuszter” szó eredeti, a XVI., XVII. századból datálódó jelentése: kalóz, Rizal korában, a Fülöp-szigeteken azonban, a hatalom tényleges, vagy potenciális ellenségeit jelentette, mindenkit, akit valamely okból gyanúsának, felforgatónak, lázadónak tartottak, ahogyan Rizal ironikusan megjegyezte: „mindazokat, akik hamarosan úgyis akasztófára kerülnek”. Mert, ha valakiről kimondatott ez a megfoghatatlan, s mégis mindennél súlyosabb vád, nem volt menekvés. A csendőrség jól bevált módszerei köz-

ismertek voltak: vagyonekobbzás, száműzetés, börtön, titokzatos elhalálozás útközben, mialatt a csendőrök egyik városból a másikba kísérik a foglyot, a filibuszter egész családjának, rokonságának nyomorba döntése, üldözése stb. Rizal családjának és barátainak jó oka volt hát minden eszközt latba vetve távozásra bírni a Fülöp-szigetek első számú filibuszterét. Rizal, útja első állomásán, Hongkongban, megismerkedett néhány filibuszterrel, akiknek a száműzetésből sikerült Hongkongba szökniük, és sorsuk, kiváltképp pedig az a mód, ahogyan a szigeteken maradt családjuk viselkedett, megtagadva velük minden közösséget, s megtagadva tőlük minden segítséget és szánalmat, mélyen megrendítette Rizalt. A találkozás – írja – „hasznos volt számomra, mert egy esetleges még rosszabb végre készít engem elő”. Efféle megjegyzések az elkövetkező években mind sűrűbben fordulnak majd elő leveleiben. Korábbi Európából írt leveleinek optimizmusa tűnőben van. Az otthon töltött idő megtette hatását.

Eközben a Fülöp-szigeteken megállíthatatlanul hintik szerte a lázadást a *Noli me tangere* kézről kézre járó példányai. Egy hónappal Rizal újabb távozása után, 1888. márciusában páratlanul merész manifesztummal állnak elő a manilai kerületek élére kijelölt prefektusok: követelik a szerzetesek eltávolítását a Fülöp-szigetéről. A manifesztum 28 aláíróját börtönbe zárták. A folyamat azonban immár visszafordíthatatlan. A jezsuiták nyílt vitát folytatnak a könyvről, ki támadja, ki védi. Új jelenség van szülemében : az emberek véleményt nyilvánítanak.

Korabeli felvétel a kivégzésről

1888 májusában Torrero főkörmányzó elhagyja a Fülöp-szigeteket, s utóda

Valeriano Weyler tábornok lesz, ugyanaz a Weyler tábornok, aki néhány évvel későbbi, kubai ténykedése folytán mint hóhér, mint véreskező gyilkos vonul majd be a kubai történelembe. Neve a Fülöp-szigeteken is egyike lett a leggyűlöletesebb neveknek, fő-kormányzósága alatt gáttalanul tombolt a szerzetesi terror.

Az ez idő tájt Londonban tartózkodó Rizalhoz mind riasztóbb hírek érkeztek Manilából. Egy orvostanhallgatónál házkutatást tartottak, megtalálták a *Noli me tangere* egy példányát, a diákot és házigazdáját letartóztatták, és tárgyalás nélkül bebörtönözték. (Az *összeesküvés*-ben ugyanez történik Basilióval, Sisa nagyobbik fiával, aki kemény és kitartó munkával küzdi végig tanulóéveit, állja a szerzetestanárok packázásait, ami kijár a rongyos, bennszülött diáknak, majd orvostanhallgató lesz. Felvágatlan röpiratokat találnak nála, börtönbe kerül.) A dominikánusok elérkezettnek látják az időt, hogy lesújtsanak Rizal „rebellis” szülőfalujára, Calambára, amelynek földbérllői, még az előző főkormányzó idején, nem átallották kifogásolni a szerzetesek illegális földszerzési praktikáit. 60 calambai családot házukból és földjükéről való elűzetéssel fenyegetnek, Calamba népe azonban, Paciano, és Rizal sógorainak vezetésével, ellenáll.

A bíróság természetesen első fokon, a dominikánusok javára dönt. A pereskedés tovább folyik, de Weyler tábornok nem várja ki a végét. 1890 szeptemberében egy tüzérkülönítményt vezényel a faluba. 300 családot elűznek házukból és földjeikről, az egész falut lerombolják, fölégetik, 40 családfőt száműznek, köztük Pacianót és Rizal sógorait. Rizal idős apja és anyja Narcisa leányuknál talál menedéket.

Rizal ekkor már megírta *Az összeesküvést*, ám a hírek hallatán még korigálja: a színek még komorabbak, az árnyékok még élesebbek lesznek, még letisztultakban, még markánsabban bontakozik ki az, amitől mindedig elhatárolni igyekezett magát, a forradalmi megoldás alternatívája.

Az illúziók lassacskán szétfoszlottak. A spanyol liberálisok és a lassan ébredező, emigrációs filippin értelmiség ugyan már hallatja hangját a sajtóban, a filippineknak saját lapjuk is van (*La Solidaridad*), ám ez a hang erőtlen, a lap körül tömörülőket belső csatározások osztják meg, követeléseik nem lépnek túl az óvatos reformizmuson, s noha Rizal vezető szerepet visz a csoportban, *Az összeesküvés* írója már túllépett ezeken az elképzeléseken. A *La Solidaridad*-ban megjelenő cikkeiben is, noha még nem határozott célként, szemben a lap asszimilációs irányvonalával mind többet foglalkozik a Spanyolországtól való elszakadás gondolatával. A *Fülöp-szigetek száz év múlva* című, 1889-ben írott híres cikkében már felveti a függetlenségi harc alternatívájának gondolatát is, és felismeri, hogy hazája függetlenségének jövőendő elsőszámú ellensége minden valószínűség szerint az Észak-Amerikai Egyesült Államok lesz.

Keserű regény *Az összeesküvés*. Annak az embernek a regénye, aki immár könyörtelenül leszámolt magában a békés megoldás illúzióival, s világossá válik előtte, hogy az egyetlen lehetséges kiút a forradalom. Csakhogy ez a perspektíva nem csíhol belőle lelkesedést, hanem éppenséggel kétségbe ejti. A forradalom győzelmében nem hisz, a feltételeket még nem tartja adottaknak. A kiúttalanság érzése festi ilyen sötétre e regény színeit. Iszonyatos dolgokat beszélt el a Fülöp-szigetek állapotáról a *Noli me tangeré*-ben – miért érezzük mégis valósággal optimista regénynek amant, *Az összeesküvés*-hez képest? Talán, mert abban az ifjú Ibarra kedves alakja, lobogó lelkesedése kísért végig bennünket, s bármilyen keserű is a végsőkéig kétségbeesett, űzött vadként menekülő Ibarra kifakadása Eliásnak második beszélgetésükkor, abban inkább egy lobbánékony, vérig sértett, a kamaszkorból még alig kinőtt fiatalember nagyotmondó heveskedését érezzük, aki most egyszeriben nagyobb forradalmár lesz a *tulisán* Eliásnál is, s talán csak azért – Elias érti ezt –, mert övele, a kiváltságos osztály

fiával történt meg, ami megtörtént.

Az *összeesküvés*-ben a holtak hitt Ibarra visszatér, hogy – afféle Monte Christóként – bosszút álljon ellenségein. (Emlékezzünk a *Noli me tangere* végére: a csónakban menekülő Ibarrát Elias elrejtí, letakarja, s maga ugrik a folyóba, hogy elterelje az üldözők figyelmét. Elíasra rálőnek, megsebesül, azt hiszik, Ibarrát ölték meg. Még kivonszolja magát a partra, s eljut a megbeszélte találkozóhelyre, a baljós legendákkal övezett *baliti* fához, ahol aztán meghal. Ott hal meg az örült Sisa is, Basilio anyja, Basilio máglyát rak anyja és a sebesült idegen holttestének. Megjelenik Ibarra, együtt égetik el a holtakat, Ibarra pénzt ad Basiliónak, és tanulni küldi.)

Ibarra tehát visszatér, mint Simoun, a dúsgazdag ékszerész, a főkormányzó rossz szelleme, aki „a minél rosszabb, annál jobb” elve alapján munkálkodik, hogy még több igazságtalanság, még több szenvedés jusson ki a filippin népnek, hogy minél előbb elérkezzék a pillanat, amikor a filippinek azt mondják: elég volt, és kitörjön a lázadás. Maga Ibarra fedi fel szándékait és tervét az időközben orvostanhallgatóvá lett Basiliónak, akivel a *baliti* fánál ismét összetalálkozik:

Igen, én vagyok az, aki tizenhárom évvel ezelőtt idejött, betegen és nyomorultan, hogy megadja a végső tisztességet egy nagy, nemes léleknek, aki értem vállalta a halált. Egy romlott rendszer áldozataként bolyongtam a világban – éjjel-nappal dolgoztam, hogy vagyont szerezzek, s véghezvigyem tervemet. Most visszatértem, hogy széttűzzam ezt a rendszert, siettessem a rothadását, beletaszítsam a szakadékba, amely felé fut dörén, még ha ez tengernyi könnybe és vérbe kerül is ... A rendszer önmagát ítélte el, az ítélet kimondatott, s én nem akarok addig meghalni, míg nem látom darabokra zúzódni a szakadék mélyén!

És Simoun úgy nyújtotta ki két karját a föld felett, mintha máris a széttűzött maradványok fölé terjesztené ki azokat. Hangja olyan baljósán, gyászosan csengett, hogy a diák beleremegett.

– A kormányzaton levők alantas szenvedélyeitől hivatva, visszatértem e szigetekre, s kereskedő álcájában bejártam városait. Aranyammal nyitottam utat magamnak, s bármerre jártam, mindenütt csak a kapzsiság legundokabb formáival találkoztam: hol képmutató volt, hol szégyentelenül nyílt, kegyetlenül lakmározott egy halott szervezeten, akár a döggeszelyű a holttetemen, s azt kérdeztem magamtól, vajon mért nem képződik e holttetem bensejében méreg, ptomain, hullaméreg, hogy elpusztítaná e fertelme s madarat? A holttetem hagyta magát széttépni, a keselyű dugig lakott hússal, s mivel a holtat életre kelteni nem tudtam, hogy hóhéra ellen forduljon, a rothadás pedig lassú folyamat, felszítottam a kapzsiságot, úgyszólván elősegítettem; a jogtalanságok és a visszaélések megsokszorozódtak; ösztönöztem a bűnre, a kegyetlenkedésekre, hogy a nép hozzászokjék a halál gondolatához, megteremttem az örökös rettegés légkörét, hogy előre menekülve valamiféle kiutat keressenek az emberek, gátakat állítottam a kereskedelemnek, hogy az országnak, elszegényedve, nyomorba süllyedve, már semmi félténivalója ne legyen, feltűzeltem a nagyravágyást, hogy elszegényítsem a kincstárt, s mert mindez még mindig nem volt elegendő egy népi felkelés fellobbantásához, a népet legérzékenyebb pontján sebeztem meg, elértem, hogy maga a keselyű becsmérleje az őt tápláló holttetemet, s megrontsa azt... Ám, amikor már-már elértem, hogy a legnagyobb rothadásból, a legnagyobb szemétből, megannyi undok összetevő keverékéből kitermelődjék a méreg, amikor a felkorbácsolt kapzsiság, döreségében, hirtelen vérszemet kapott, hogy mindent megkaparintson, ami a keze ügyébe esik, akárcsak egy vénasszony, mikor kigyúl a ház – akkor íme, előbukkannak önök, éltetik a spanyol szellemet, elzengik a kormányba és mindenféle el nem jövő dolgokba vetett bizalom dalát; egy melegségtől és élettől lüktető, tiszta, ifjú,

egészséges, vértől és odaadástól feszülő hús sarjad, íme, hirtelen, hogy újból friss táplálékul kínálkozzék ... Ó, a mindig tapasztalatlan és álmodozó ifjúság, az örökké pillangók és virágok után futó! Önök egyesítik erőiket, hogy hazájukat virágfüzérekkel és rózsaláncokkal kötözzék Spanyolországhoz, s valójában gyémántnál keményebb láncot kovácsolnak! Jogegyenlőséget követelnek, meg szokásaik elspanyolítását, s nem látják, hogy amit kérnek, az maga a halál, nemzeti létük lerombolása, hazájuk megsemmisítése, a zsarnokság fülszentelése! Mivé lesznek a jövőben? Jelleg nélküli néppé, szabadság nélküli nemzetté, minden ízükben utánzatokká, még a hibáikban is. Spanyolosításért esengenek, s nem sápadnak el a szégyentől, amikor megtagadják azt önöktől? S még ha megkapnák is, mit akarnak? Mit nyernek vele? A legjobb esetben egy katonai puccsokkal, polgárháborúikkal sújtott országot, a fosztogatók és elégedetlenek köztársaságát, hasonlatosat némely dél-amerikai köztársasághoz! Mit lovagolnak annyit a spanyol nyelv oktatásán? Nevetni kellene ezen a követelésen, ha nem fenyegetne oly gyászos következményekkel! Szaporítani akarják eggyel a negyven valahány nyelv számát, melyeket e szigeteken beszélnek, hogy még kevésbé értsük egymást? ...”

Simoun Basilio segítségét kéri, mert terve megvalósításában éppenséggel azok a nemes lelkű, haladó gondolkodású fiatal emberek gátolják, akik, akárcsak Ibarra, akárcsak Rizal korábbi önmaga, még nem veszítették el illúzióikat Spanyolországban és a reformokban:

„Én a Bíró vagyok, s meg akarok büntetni egy rendszert, felhasználván annak tulajdon bűneit, háborút akarok ellene indítani, miközben bókolok neki... Szükségem van a segítségére, hogy latba vetve befolyását az ifjak körében, harcba szálljon ezekkel a balga spanyolosítási, asszimilációs, jogegyenlőségi vágyakkal... Ezen az úton a legjobb esetben is csak rossz kópiává válhatunk, márpedig a népnek ennél messzebbre kell látnia! Örültség azon igyekezni, hogy a kormányzó körök gondolkodásmódjára hassanak; azoknak megvannak a maguk eltökélt tervei, szemük nem lát, fülük nem hall, s ezzel önök nemcsak hogy az idejüket vesztegetik el hasztalanul, de hamis reményekkel ámitják a népet is, és segítenek neki fejet hajtani a zsarnok előtt. Éppenséggel a nép elégedetlenségét kellene a saját hasznukra fordítaniok. Elem akarják a spanyol népbe beleolvasztani önöket? Nagyszerű! Különböztessék meg magukat tőle, sajátos, tulajdon jellegüket körvonalazva, s próbálják lerakni a filippin haza alapköveit... Nem akarnak reményeket kelteni önökben? Nagyszerű! Ne reménykedjenek a kormányban, reménykedjenek saját magukban, és dolgozzanak. Megtagadják önöktől a képviselőket parlamentjükből? Annál jobb! Még ha eléri is, hogy kedvük szerint választott küldötteket menesszenek oda, mi egyéb történhetnék ott, mint hogy hangjuk belefűl a sok más hangba, s hogy jelenlétükkel szentesítik a később elkövetendő túlkapásokat és hibákat? Minél kevesebb jogukat ismerik el, annál több lesz később, amikor majd lerázzák az igát, és rosszért rosszal fizetnek. Ha nem akarják megtanítani önöknek a nyelvüket, műveljék a sajátjukat, terjesszék, őrizzék meg a nép számára e nyelv tulajdon gondolatát, ne tartomány vágyjanak lenni, de nemzet; alárendelt gondolatok helyett független gondolatok kellene, hogy a spanyol sem a jogok, sem a szokások, sem a nyelv jóvoltából ne érezze ezt a földet otthonának, s a nép ne tartsa a spanyolt nemzetebélinek., de tartsa mindig betolakodónak, idegennek, akkor előbb-utóbb szabadok lesznek, íme, ezért akarom, hogy ön éljen!”

Ibarra-Simoun szerelme, María Clara még mindig kolostorban sínylődik, Salví atya eszelős szenvedélyeinek és zaklatásának kiszolgáltatva. Simon, egy háborzongató

jelenetben, mint egyiptomi „beszélő fej” jelenik meg a manilai közönség előtt egy mutatványos sátrában, (régi mutatványos trükk a test nélküli fej) és egy egyiptomi ifjú története ürügyén saját történetét beszéli el, szavait a holtsápadt Salví atyának címezve.

María Clara meghal a kolostorban, mielőtt még Simoun, a felkelés kirobbantásával egyidőben kiszabadítaná. A felkelés elvetél, közben a Spanyol Akadémia tervét szövögető diákokat letartóztatják, Basilio is börtönbe kerül a nála levő könyvek miatt, Isaganiól pedig éppúgy választják el menyasszonyát, a szép Paulitát, mint annak idején Ibarrától María Clarát, s adják feleségül a gazdag félvér Juanito Peláezhez, akihez Paulita boldogan megy is, mert amúgy is unta Isagani hosszas előadásait a haladásról, az iparosításról, meg a hazáról. Esküvőjükre egész Manila hivatalos, az előkelőségek, a szerzetesek, maga a főkormányzó is, aki a *Noli me tangere* főkormányzójával ellentétben korrupt, cinikus és aljas. Simoun puszkaporos hordókkal aknázza alá a teraszt, a főkormányzó asztalát, s egy robbanószerrel töltött lámpát ad nászajándékba. Basilio azonban kifecsegi a lámpa titkát Isaganinak, s az, hogy megmentse Paulitát, beront a teraszra, s a lámpát a folyóba hajítja. Simoun öngyilkos lesz.

Micsoda poklokot járhatott meg José Rizal, míg a *Noli me tangeré*-től eljutott *Az összeesküvés*-ig!

Az összeesküvés-re valósággal ránehezedik Simoun komor árnya, e borzongató, olykor démoni figuráé, akit az író – és az olvasó – szeretni már nem, legföljebb csak szánni tud. Ibarrának – bármilyen szomorú sorsra jutottak azután maguk is – voltak barátai, voltak, akik megértették, hasonló gondolkodású, nemes lelkű férfiak (Don Filipo, a filozófus Tasio), s még egy okos szavú és bátor szívű parasztasszony hangja is ellensúlyozza a szenteskedő, ostoba nőszemélyek lehangoló gágogását. Itt – ha a faluban vagyunk – mindent elsöpör a bigott ostobaság áradata, és sodorja a szerencsétleneket – például Julit – a végzetük felé. A becsületes emberek tehetetlen áldozatok, vagy kétségbeesett, kiúttalan lázadók. A városi körkép még plasztikusabb és sokrétűbb, mint a *Noli me tangeré*-ben; s ha nevetünk, ez a nevetés is keserűbb. Talán a filippin ifjúság – e „félénk virág” –, a diákok egyike-másika, talán Isagani ... Igen, Isagani nagyszerű, nemes lelkű, okos, bátor fiatalember – mintha az egykori Ibarra alakja fénylene benne vissza – romantikus hőshöz illő tettét mégis groteszk fintorral vesszük tudomásul. És Paulita sem María Clara. A gyönyörű Paulita kacér, tyúkeszű, számítgató kis hölgyike. Odaillik a salví atyák és Juanito Peláezek társaságába, Tiago kapitány házába, amely ezúttal az egész felrobbantásra megérett, korhadó építmény szimbóluma.

A vita, a reformer és a forradalmár vitája, José Rizal vitája önmagával, tehát *Az összeesküvés*-ben is folytatódik. Simoun erőnek erejével igyekszik siettetni, érlelni a forradalmat, s ennek a forradalomnak a szükségessége, elkerülhetetlensége iránt – a Fülöp-szigetéről rajzolt vérlázító helyzetkép láttán – nem marad kétsége az olvasónak. Noha a reformista eszmék képviselői rokonszenves alakok, s noha Simoun, egyre-másra kudarcba fulladó akciói után, megtörtén, meghasonlottan hunyja le szemét, a regény, egészében, valóságos felhívás a forradalmi cselekvésre. A kérdés csak a „mikor?” kérdése, s erre Rizal válasza egyértelmű „még nem”. Ezt a „még nem”-et a regény egyetlen rokonszenves szerzetes szereplője, Fernández atya fogalmazza meg a haldokló Simoun ágyánál.

„Ha Spanyolország elégedetlenebbnek látna bennünket a zsarnoksággal, s készebbnek arra, hogy harcoljunk és szenvedjünk jogainkért, Spanyolország lenne az első, aki megadná nekünk a szabadságot, mert amikor a fogantatás gyümölcse megéri, szerencsétlen az anya, aki meg akarja azt fojtani! Amíg azonban a filippin népnek nincs elegendő energiája ahhoz, hogy emelt fővel s fedetlen mellel kinyilvánítsa a

társadalmi élethez való jogát, s azért tulajdon önfeláldozásával, tulajdon vérével álljon jót, amíg azt látjuk, hogy honfitársaink a magánéletben magukban szégyenkeznek, s hallják lázongó és tiltakozó lelkiismeretük morajló hangját, a közéletben azonban hallgatnak, kontráznak a kényúrnak, s kigúnyolják a kiszolgáltatottat, amíg azt látjuk, hogy bezárkóznak önzésükbe, s kényszeredett mosollyal dicsőítik a legalávalóbb cselekedeteket, szemükkel részt kérincselve a zsákmányból, addig minek szabadságot adni nekik? Akár Spanyolországgal, akár Spanyolország nélkül, mindig ugyanazok volnának, sőt talán még rosszabbak is! Minek a függetlenség, ha a ma rabszolgái a holnap zsarnokai lesznek? Márpedig nem kétséges, hogy azok lesznek, mert szereti a zsarnokságot az, aki aláveti magát! Simoun úr, amíg népünk nem elég felkészült, amíg becsapatva vagy kényszerből megy a harcba, anélkül, hogy világos fogalma lenne arról, mit kell tennie, addig a legbölcsebb kísérletek is csődöt mondanak, s főbb is, ha csődöt mondanak, hiszen minek átadni a vőlegénynek hitvesét, ha nem szereti eléggé, ha nem kész meghalni érte?”

Az összeesküvés becsempészett példányai, ha lehet, még a Noli me tangeré-nél is nagyobb vihart kavarnak a Fülöp-szigeteken. A hazatérés egyenlő az öngyilkossággal, és Rizal tudja ezt. Készül a halálra. Mint Blumentrittnek írja: „Megyek, hogy szembenézzek sorsommal. Ha meghalok, te megmaradsz. De az élet számomra lehetetlenné vált Európában. Jobb meghalni, mint nyomorultul élni.” S még egy Rizalra nagyon jellemző mondat ebből a levélből: „Példát kell mutatnom, és nem szabad félnem a haláltól, bármilyen szörnyű legyen is.”

1891 októberében ismét ehagyja Európát – ezúttal végleg – s első állomásként hazafelé, Hongkongban telepszik le, ahol ismét együtt lehet illegális és legális úton Hongkongba érkezett családtagjaival. Ez utóbbiak között van idős, félvak anyja, akit ismét meghurcoltak, s aki egy buzgó vallásosságban töltött élet után – mint Rizal írja Blumentrittnek – „... most azt mondja, nem tud többé hinni. Azt mondja, minden csupa csalás, a papoknak nincs hitük, nincs vallásuk. Istenben kíván csak hinni, és Szűz Máriában, semmi másban. És nemcsak idős anyám van így ezzel, de nővéreim is, és hozzájuk hasonlóan még sok nő a Fülöp-szigeteken. Így hát Spanyolország, így hát a katolicizmus láthatja politikája közvetlen eredményét.”

Rizal mintegy utolsó próbaként, ezt a regényét is figyelmeztetésnek szánja a spanyolok számára, hogy lássák, hová vezet esztelen politikájuk, bár már nemigen hisz az erőszakos megoldás elkerülhetőségében. „Quos vult perdere Jupiter, prius dementat.” (Akit Jupiter el akar veszejteni, azt előbb az eszétől fosztja meg.) Ez a mondat, mely a *Noli me tangeré*-ben és Rizal egy levelében is előfordul – kulcsmondat. Az idézet ilyen szövegösszefüggésben hangzik el: „Spanyolország még mindig örökre megnyerhetné magának a Fülöp-szigeteket, ha Spanyolország egy kicsit is ésszerűen tudna gondolkodni.” Az 1887-ben íródott levél óta ugyan Rizal lojalitásából máig nem sok maradt, ám annyi mégis, hogy egy utolsó lehetőséget kínáljon Spanyolországnak. Ha ez sem hoz eredményt, jöjjön, aminek jönnie kell.

Hongkongi tartózkodása alatt behatóan, részletesen tanulmányozza, s vitatja társaival egy forradalom lehetőségét. Sok szó esett erről közte és José Alejandrino, a forradalom későbbi tábornoka között is, akivel Gentben együtt lakott. José Alejandrino így emlékezett meg Rizalnak a forradalommal kapcsolatos elveiről:

„Ezekkel a szavakkal, vagy ezekhez hasonlókkal fejezte ki e tárgyban vallott nézeteit: én sohasem fogok egy abszurd és természetellenes forradalom élére állni, amelynek nincs esélye a győzelemre, mert nem szeretném a lelkiismeretemet meggondolatlan és haszontalan vérontással terhelni, azonban bárki áll majd egy

forradalom élére a Fülöp-szigeteken, az maga mellett tudhat engem.”

Rizal levelet ír az új főkormányzónak, Despujolnak, kérelmezi a hazatérést, kérelmének helyt adnak. Tudja, mi vár rá. Két búcsúlevelet hagy hátra, egyiket családjának, a másikat a filippin népnek címezi. Ez utóbbiból idézünk:

„Nem élhetek azzal a tudattal, hogy sokan szenvednek el igazságtalan üldöztetést miattam... Ha úgy vélném, én vagyok a filippin politika egyetlen tartópillére... talán haboznék, hogy megtegyem ezt a lépést, de vannak mások, akik a helyemre léphetnek, és előre vihetik az ügyet...”

És ismét a Rizalra oly igen jellemző példaadás: „Meg akarom mutatni azoknak, akik nem ismerik el a mi hazafiságunkat, hogy meg tudunk halni ügyünkért és meggyőződésünkért.)” Amikor 1892 júniusában hajóra szállt Manila felé, a spanyol konzul a következő szövegű táviratot adta fel a főkormányzónak: „A patkány a csapdában van.”

Nem sokkal hazaérkezése után, július 3-án, egy manilai házban, a haladó manilai értelmiség színe-virága részvételével, megalapította a Filippin Liga nevű, szabadkőműves színezetű szervezetet, a Fülöp-szigetek első politikai szervezetét. A gazdasági és politikai reformokat követelő Ligát mintegy utolsó lehetőségnek szánja az erőszakos megoldás előtt. Másnap minden házban házkutatást rendeznek, ahol csak hazaérkezése óta megfordult. Az *összeesküvés* számos példányát elkobozzák, Rizalt letartóztatják, a szerzetesek a fejét követelik, de a jezsuiták közbejárására a liberális Despujol főkormányzó, aki szívesen tört borsot a szerzetesek orra alá, kimenekíti Rizalt a karmaik közül, s a távoli Dapitanba száműzi. Ezzel – az utolsó „példát” – a halált leszámítva, véget ért Rizal politikai pályafutása. Dapitanban mindenkitől és mindentől elszigetelve élte le élete hátralevő négy évét, a jezsuitákkal vitázva, akik vissza akarták téríteni az egyház kebelébe, mialatt mindvégig mélyen vallásos maradt, hívő a maga módján, akárcsak anyja. Bentlakásos iskolát építtetett a tehetséges parasztyerekeknek, amelyben megvalósította a sokoldalú képzés és emberré nevelés elvét, ingyenes kórházat nyitott, ahová messzi vidékekről jöttek hozzá a szembetegségekben szenvedők, etnográfiai, botanikai, zoológiái kutatásokat végzett – ez utóbbiakról a *rizali* elnevezésű növények és állatok tanúskodnak –, s kiterjedt, többnyelvű levelezést folytatott európai barátaival.

Száműzetése a Filippin Liga végét is jelentette. Hanem a Liga megalakulásának estéjén ott volt egy 29 éves fiatalember, bizonyos Andrés Bonifacio, *Az összeesküvés* olvasója, egyike azoknak, a „másoknak”, akik Rizal helyére léphetnek „és előre vihetik az ügyet”. Bonifacio Rizal letartóztatásának estéjén, egy maroknyi csoporttal – mindössze heten voltak – megalapította a *Katipunan* nevű titkos társaságot, mely a Spanyolországtól fegyveres forradalom útján való elszakadást jelölte ki programjául.

1896-ban felkereste Rizalt Dapitanban a Katipunan egy küldöttje, s tájékoztatta a kitörőben levő forradalom tervének részleteiről. A beszélgetésről írásos dokumentum nem maradt fenn, azonban minden jel arra vall, hogy Rizal nem tartotta elég érettnek a helyzetet, s úgy vélte, egy elhamarkodottan kirobbantott forradalom csak fölösleges vérontásba torkollna.

Amikor hírért veszi, hogy a spanyolok orvosokat toboroznak Kubába induló katonáik mellé, Rizal kérvényt nyújt be a főkormányzóhoz, hogy Kubába mehessen. Kétségbeesett kitörési kísérlet ez az idegörlő elszigeteltségből. A főkormányzó már rég nem várt válasza egyszer csak megérkezik, most, amikor a forradalom a küszöbön áll.

Rizal hajóra száll – egész tömeg búcsúztatja, köztük tanítványai és utolsó éveinek társa, Josephine Bracken, egy fiatal, hányatott sorsú ír-kínai leány –, s először Manilába, majd onnan Barcelonába, a gyülekezőhelyre hajózik. Barcelonába már fogolyként érkezik meg.

1896. augusztus 30-án, a manilai San Juan del Monte erőd megtámadásával kezdetét vette a forradalom.

A Blanco főkormányzónak a spanyol hadügyminiszterhez címzett levelével immár szabad utasként hajózó Rizalt Port Saidban ugyanennek a Blanco főkormányzónak a parancsára őrizetbe veszik, s Barcelonából egynapos fogság után a Monjuich erődben, sürgősen visszaindítják Manilába, ahol immár haláláig a Fort Santiago foglya lett.

Ezután következett a tárgyalás. A hegyekben harcoló felkelőkről, akik Rizal nevével indultak a csatába, s arattak győzelmeket Emilio Aguinaldo vezetésével, alig-alig jutott el hír a fogolyhoz. Hogy a cellában tovább folytatta örökös vitáját önmagával a forradalomról, s hogy ebben a vitában a forradalmat igenlő fél mondta ki a végső szót, arra *Ultimo Adiós* vagy *Ultimo pensamiento* (*Végső búcsú* vagy *Utolsó gondolat*) címen ismert nagy búcsúverse a tanúbizonyság.

A kivégzés előtti éjszakán megírta, majd a lámpába rejtette a verset – talán *Az összeesküvés Simounja* sugallta az ötletet s ezután már csak az utolsó pillanatra összpontosította figyelmét. Mert „az ember csak egyszer hal meg” – mint barátjának, Mariano Poncének írta még 1890-ben – „s ha nem jól hal meg, olyan alkalmat szalaszt el, amilyen nem kínálkozik többé.” Paciano fölment a hegyekbe, és a felkelők közé állt. Rizal nem léphetett túl önmagán, sohasem állt volna a felkelők élére. De ami neki rendeltetett, azt a küldetést maradéktalanul végrehajtotta. És jól halt meg. Példája újabb ezrekkel növelte a felkelők táborát, azokét, a „másokét”, akik a helyére álltak, hogy előre vigyék az ügyet.

Függelék

Si desciende y posa sobre mi cruz un ave
 Deja que el ave entone su cántico de paz.
 Deja que el sol ardiendo las lluras evapore
 Y al cielo tornen puras con mi clausur en pos;
 Deja que un cén cunyo mi fin ténspromo llora
 Y en las serenas tardes cuando por mi alguien ora
 Ora también, Oh Patria, por mi descanso a Dios!
 Ora por todos cuantos murieron en ventura,
 Por cuantos padecieron tormentos sin igual,
 Por nuestras pobres madres que gimen su amargura;
 Por huérfanos y viudas, por presos en tortura
 Y ora por ti que veas tu redención final.
 Y cuando en noche oscura se envuelva el cementerio
 Y los vltos muertos quedan relando allí,
 No turbes su reposo, no turbes el misterio
 Tal vez acorde, sigas de cítara o salterio,
 Soy yo, querida Patria; yo que te canto a ti.
 Y cuando ya mi tumba de todos olvidada
 No tenga cruz ni piedra que marquen su lugar,
 Deja que la are el hombro, la espaza con la azada,
 Y mis cenizas antes que vuelvan a la nada,
 El polvo de tu alfombra que vayan a formar.
 Entonces nada importa me pongas en olido,
 Tu atmósfera, tu espacio, tus estíllas filigras:
 Vibrante y limpia nota seré para tu oído,
 Aroma, luz, color, rumor, canto, gemido
 Constante repitiendo la esencia de mi fe.
 Mi patria idolatrada, dolor de mis dolores,
 Querida Filipinas, ayé el postrer adios
 Mi te dejo todo, mis padres, mis amores.
 Voy donde no hay esclavos, verdugos ni opresores,
 donde la fe no mata, donde el que reyna es Dios.
 Adios, padres y hermanos, tios del alma mía,
 Amigos de la infancia en el partido hogar,
 Dad gracias que descanso del fatigoso día;
 Adios dulce estrangera, mi amiga mi alegría,
 Adios, querido, seres morir es descansar.

A Végző búcsú kézírata

ULTIMO ADIOS

Adiós, Patria adorada, región del sol querida,
 Perla del Mar de Oriente, nuestro perdido Edén!
 A darte voy alegre la triste mustia vida,
 Y fuera más brillante, más fresca, más florida,
 También por ti la diera, la diera por tu bien.

En campos de batalla, luchando con delirio
 Otros te dan sus vidas sin dudas, sin pesar;

*El sitio nada importa, ciprés, laurel o lirio,
Cadalso o campo abierto, combate o cruel martirio,
Lo mismo es si lo piden la Patria y el hogar.*

*Yo muero cuando veo que el cielo se colora
Y al fin anuncia el día tras lóbrego capuz;
Si grana necesitas para teñir tu aurora,
Vierte la sangre mía, derrámala en buen hora
Y dórela un reflejo de su naciente luz*

*Mis sueños cuando apenas muchacho adolescente,
Mis sueños cuando joven ya lleno de vigor,
Fueron el verte un día, joya del Mar de Oriente
Secos los negros ojos, alta la tersa frente,
Sin ceño, sin arrugas, sin manchas de rubor.*

*Ensueño de mi vida, mi ardiente vivo anhelo,
Salud te grita el alma que pronto va a partir!
¡Salud! ah, qué es hermoso caer por darte vuelo,
Morir por darte vida, morir bajo tu cielo,
Y en tu encantada tierra la eternidad dormir.*

*Si sobre mi sepulcro vieres brotar un día
Entre la espesa yerba sencilla, humilde flor,
Acércala a tus labios y besa al alma mía,
Y sienta yo en mi frente bajo la tumba fría
De tu ternura el soplo, de tu hálito el calor.*

*Deja a la luna verme con luz tranquila y suave;
Deja que el alba envíe su resplandor fugaz,
Deja gemir al viento con su murmullo grave,
Y si desciende y posa sobre mi cruz un ave
Deja que el ave entone su cántico de paz.*

*Deja que el sol ardiendo las lluvias evapore
Y al cielo tornen puras con mi clamor en pos,
Deja que un sér amigo mi fin temprano llore
Y en las serenas tardes cuando por mí alguien ore
Ora también, oh Patria, por mi descanso a Dios!*

*Ora por todos cuantos murieron sin ventura,
Por cuantos padecieron tormentos sin igual,
Por nuestras pobres madres que gimen su amargura;
Por huérfanos y viudas, por presos en tortura
Y ora por ti que veas tu redención final.*

*Y cuando en noche oscura se envuelva el cementerio
Y solos sólo muertos queden velando allí,
No turbes su reposo, no turbes el misterio
Tal vez acordes oigas de cítara o salterio,
Soy yo, querida Patria, yo que te canto a ti.*

*Y cuando ya mi tumba de todos olvidada
No tenga cruz ni piedra que marquen su lugar,
Deja que la are el hombre, la esparza con la azada,
Y mis cenizas antes que vuelvan a la nada,
El polvo de tu alfombra que vayan a formar.*

*Entonces nada importa me pongas en olvido,
Tu atmósfera, tu espacio, tus valles cruzaré,
Vibrante y limpia nota seré para tu oído,
Aroma, luz, colores, rumor, canto, gemido
Constante repitiendo la esencia de mi fe.*

*Mi Patria idolatrada, dolor de mis dolores,
Querida Filipinas, oye el postrer adiós.
Ahí, te dejo todo, mis padres, mis amores.
Voy donde no hay esclavos, verdugos ni opresores,
Donde la fe no mata, donde el que reina es Dios.*

*Adiós, padres y hermanos, trozos del alma mia;
Amigos de la infancia en el perdido hogar,
Dad gracias que descanso del fatigoso día.
Adiós, dulce extranjera, mi amiga, mi alegría!
Adiós, queridos seres. Morir es descansar.*

VÉGSŐ BÚCSÚ

Isten áldjon Hazám, Te, napfénynek tartomány!
Keleti tenger gyöngye, elveszett édenem!
Imé, vedd éltem, bárha hajlik már hervadásra,
De volna fénylőbb, frissebb, volna dúsabb virága,
Teérted adnám azt is, hogy javadra legyen!

Mások a harcmezőkön, őrző viadalban
Adják éltüket érted, zokszó nélkül, ha kell,
Mit számít, hol a hantja, s mint holt meg, ki alant van,
Keserves kínhalállal, avagy kezében karddal;
Megtette, mit az otthon s a Haza követel.

Meghalok, ha az égnek felbőborlik pirossá,
Jövendőlvén a nappalt a komor éj után,
Karmazsin kell a hajnalt befesteni pirosra?
Vedd véretem: a sortűz jókor reggel kiontja,
Legyen a születendő fényben egy rőt sugár!

Rólad álmodtam mindig, kamaszi hévben égve,
Rólad álmodtam mindig, immáron férfiként,
Hogy úgy lássalak egy nap, Keleti tenger éke:

Könnytelen a szem, fénylik a homlok büszkesége,
Ránc nem redőzi, rajta a szégyenpír nem ég.

Szép álma életemnek, sajtó és izzó vágyam,
Légy üdvöz, szól a lélek, mely immár útra kész!
Légy üdvöz! ... Ó, mi szép is lehullni, hogy te szárnyalj,
Meghalni, hogy te élhess, meghalni izzó vágyban,
Aztán e drága földben az örök pihenés!

Ha sírhantomon egykor, azt látod, virág sarjad,
Egy szál a sűrű gyom közt, alázatos, szerény,
Lelkemből nőtt virág az, csókolja hát meg ajkad!
Rég kihült homlokkal, nyirkos mélyén a hantnak,
E kis meleg fuvalmat, ó, hadd érezzem én!

Hadd nézzen le a hold rám, nyugalmas, tiszta fénnel,
Hadd küldje el a hajnal villanó sugarát,
Hadd mormoljon a szélnek ünnepi gyász-zenéje,
S ha keresztemre szállva, ott madár rakna fészket,
Zengje a békességről dalát az a madár!

Szárítsa az esőt fel a nap, izzó hevével!
Ha visszaszáll az égbe, fohászom véle száll,
Lesz tán pár jóbarát, ki bánja korai végem,
S ha alkonytájt imára sírom fölébe térdel,
Hogy Istenben nyugodjam, Te mondj imát, Hazám!

Mondj értük is, kiket bús és dicstelen halál ért,
S kik éltek, végigélve kínok egész sorát,
Mondj imát a keserves könnyet síró anyákért,
A megkínzott rabért, ki ha él, csak néma árnyként,
S hogy a végső megváltás ne késsen már soká!

Ha majd éji sötétbe borul a temetőkert,
És csak a dermedt holtak fekszenek éberen,
Ne zavard meg nyugalmuk, ne bolygasd meg a csöndet!
Ám haliga csak, a csöndben egy hárfa húrja fölzeng:
Én vagyok az, Hazám, és Neked szól énekem.

S ha sírom elfeledve, nyomtalanul enyész el,
Kereszt sem jelzi már az egykori nyughelyei,
Hadd szántsa fel az ember, kapával verje széjjel,
Hamvaim, előbukván, szálljanak el a széllel,
Legyenek porból, vérből, sárból szőtt szőnyeged!

Akkor, ha tetszik, adj át a végső feledésnek!
Bejárja mégis lelkem meződet, völgyedet,
Nem leszek más, csak tiszta, füledbe zengő ének,
Illat, fény, szín, morajlás, sírások, nevetések,
S ez mind-mind visszazengőn hitemről vall Neked.

Te gyötrelmem, Te kínom, Te szívemből folyó vér,
Végbúcsúját fiadnak halld, filippin Hazám!
Rád hagyom, kit szerettem: szülőt, barátot, fivért.
Oda megyek, hol nincsen se rabszolga, se hóhér,
Ahol a hit nem gyilkol, s az Úr ül trónusán!

Isten áldjon családom, lelkem ezer szilánkja,
Elveszett otthonomból sok kedves, régi társ!
Jön immár, napom múltán, nyugvás a fáradtságra.
Áldjon Téged, barátném, szép idegen, te drága,
S mindenkit, kit szerettem!... A halál nyugovás.

Készült 500 példányban

**Ez a
290
példány**

**ISBN 963 450 09S 6
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó a szerző

Felelős szerkesztő Tabák András

**930075 Tótfalusi Tannyomda, Budapest
Felelős vezető Nagy Lajos igazgató**

Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat

**Megvásárolható az V. Honvéd u. 5., V. Mérleg u. 6.,
VI. Andrásy út 45., VII. Rákóczi út 14-16., XIII. Váci út 19.,
XIII. Szent István krt. 26. szám alatti könyvesboltokban.**
